

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПАНЧЕНКО ІРИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 347.122:347.23

**ВИЗНАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ
ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент
ПЕЧЕНИЙ Олег Петрович,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
доцент кафедри цивільного права № 1

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
ОТРАДНОВА Олеся Олександрівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри цивільного права;

кандидат юридичних наук, доцент
КУХАРЄВ Олександр Євгенович,
Харківський національний університет внутрішніх
справ,
доцент кафедри цивільного права та процесу
факультету № 6

Захист відбудеться «___» _____ 2016 р. о _____ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Національного
університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса,
вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного
університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса,
вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «___» _____ 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Лагутіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Власність, будучи економічною основою розвитку суспільства, відіграє ключову роль у стабільному розвитку держави. Право власності в системі існуючих цивільних прав вважається одним із основоположних прав людини, саме тому захист власності є першочерговим завданням будь-якої держави.

Важливе місце в системі цивільно-правових способів захисту займає визнання права власності. Виокремлення цього способу захисту в Цивільному кодексі України 2003 року (далі – ЦК України) було обумовлено його розповсюдженістю у практиці, що підтверджується значною кількістю судових спорів про визнання права власності.

Проте до цього часу проблеми застосування визнання права власності як самостійного способу захисту цивільних прав ще не були предметом спеціального комплексного дослідження. У зв'язку з цим перед наукою цивільного права стоїть завдання визначення правової природи, ознак, суб'єктного складу визнання права власності як способу захисту цивільних прав, дослідження окремих видів вимог про визнання права власності.

Потребують удосконалення й чинне цивільне законодавство в цій сфері та практика його застосування, що обумовлює необхідність розробки науково обгрунтованих підходів до вирішення проблем визнання права власності.

Окремі правові аспекти визнання права власності як способу захисту цивільних прав були предметом дослідження таких науковців, як В.І. Борисова, А.В. Венедіктов, О.П. Вершинін, Д.М. Генкін, В.П. Грибанов, І.О. Дзера, І.В. Жилінкова, О.С. Іоффе, І.С. Канзафарова, Н.С. Кузнєцова, О.Є. Кухарєв, В.В. Луць, В.Ф. Маслов, О.О. Отраднава, О.П. Печений, О.А. Пушкін, О.П. Сергєєв, К.І. Скловський, І.В. Спасибо-Фатєєва, Є.О. Суханов, Ю.К. Толстой, Є.О. Харитонов, Я.М. Шевченко та ін. Утім, праці зазначених учених були виконані в різні часи та за різних суспільно-історичних, політичних і правових реалій та не висвітлюють багатьох проблемних питань застосування визнання права власності як способу захисту цивільних прав.

Попри наявність достатньої кількості питань як теоретичного, так і прикладного характеру, за час дії чинного ЦК України не було здійснено жодного дисертаційного дослідження з означеної проблематики.

Таким чином, актуальність теми дисертації обумовлюється необхідністю її теоретичної розробки в національній доктрині цивільного права, внесення науково обгрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства та практики його застосування у сфері визнання права власності як способу захисту цивільних прав.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні та практичні питання за темою дисертації досліджувалися в межах

плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у комплексному дослідженні фундаментальних теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із застосуванням визнання права власності як способу захисту цивільних прав, а також формулюванні пропозицій щодо удосконалення цивільного законодавства України та практики його застосування в цій сфері.

Для досягнення вказаної мети у дисертації вирішувалися наступні завдання:

- визначити поняття та зміст захисту права власності;
- дослідити систему цивільно-правових способів захисту права власності;
- з'ясувати правову природу вимоги про визнання права власності;
- здійснити класифікацію вимог про визнання права власності;
- визначити суб'єктний склад вимоги про визнання права власності;
- встановити особливості впливу позовної давності на вимогу про визнання права власності;
- дослідити вимоги про визнання права власності на об'єкти самочинного будівництва та в порядку спадкування;
- з'ясувати особливості вимоги про звільнення майна з-під арешту як виду вимоги про визнання права власності;
- дослідити вимогу про визнання права власності за набувальною давністю;
- розробити науково-обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства в частині застосування визнання права власності як способу захисту цивільних прав.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, пов'язані із застосуванням визнання права власності як способу захисту цивільних прав.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання визнання права власності як способу захисту цивільних прав.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. За допомогою діалектичного методу пізнання досліджено правову природу визнання права власності як способу захисту цивільних прав, його зміст та співвідношення з іншими способами захисту (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4).

Використання методу системно-структурного аналізу дозволило здійснити класифікацію видів вимоги про визнання права власності та визначити місце однойменного способу захисту в системі цивільно-правових способів захисту права власності (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4). Логіко-правовий метод дозволив проаналізувати нормативно-правову базу у сфері визнання права власності як способу захисту цивільних прав, виявити прогалини у чинному законодавстві та сформулювати пропозиції щодо його удосконалення (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4).

Порівняльно-правовий метод застосовувався з метою проведення порівняльного аналізу норм чинного цивільного законодавства України про визнання права власності та законодавства окремих зарубіжних країн (розділи 1, 2, 3). Метод аналізу та синтезу використовувався при формулюванні визначення цивільно-правового захисту права власності та комплексному дослідженні визнання права власності як способу захисту цивільних прав (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 2.3).

Герменевтико-правовий метод дав змогу з'ясувати зміст нормативно-правових актів та визначити суть окремих понять та термінів (розділи 1, 2, 3). Використання методів правового моделювання та прогнозування дозволило сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства у сфері застосування визнання права власності як способу захисту цивільних прав (підрозділи 2.1, 2.3, 3.1, 3.2, 3.4).

Емпіричну базу дослідження становить чинне законодавство України та законодавство окремих зарубіжних країн, а також матеріали судової практики розгляду справ цієї категорії за 2007-2016 роки.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у науці цивільного права України спеціальним комплексним дослідженням визнання права власності як способу захисту цивільних прав.

У межах здійсненого дослідження отримано такі результати, які мають наукову новизну:

вперше:

виявлено існування двох додаткових видів вимоги про визнання права власності: 1) базової – в одному позові міститься декілька вимог, проте ключову роль відіграє задоволення вимоги про визнання права власності, що стає підґрунтям для задоволення іншої вимоги в межах даного позову та 2) похідної – в одному позові міститься декілька вимог, де задоволення вимоги про визнання права власності неможливе без попереднього задоволення іншої вимоги;

здійснено системну класифікацію вимог про визнання права власності за різними критеріями: 1) залежно від правового ефекту, що породжує дана вимога: а) правопідтверджуючі; б) правоутворюючі; 2) залежно від наявності додаткових вимог у межах одного позову: а) самостійні; б) супутні. У свою

чергу, залежно від ролі вимоги про визнання права власності в позові, супутня вимога поділяється на два підвиди: базову та похідну;

обгрунтовано необхідність розширення суб'єктного складу за позовом про визнання права власності, передбаченого ст. 392 ЦК України, шляхом віднесення до кола позивачів особи, в якій є підстави вважати себе власником спірного майна;

доведено, що при визнанні права власності на об'єкт самочинного будівництва та права власності в порядку спадкування необхідно враховувати категорії добросовісності або недобросовісності забудовника як пом'якшуючу або обтяжуючу обставини;

встановлено наявність обмежень у визнанні права власності за набувальною давністю залежно від об'єкта визнання та інших критеріїв. Зокрема, під дію ст. 344 ЦК України не підпадають випадки щодо визнання права власності за набувальною давністю на: самочинно зведене нерухоме майно; службове житло; кімнату в гуртожитку; нерухоме майно, що знаходиться у непридатному для проживання стані; майно, що перейшло до держави за заповітом тощо. На підставі вказаного зроблено висновок щодо обмеженого характеру застосування ст. 344 ЦК України;

удосконалено:

поняття «цивільно-правовий захист права власності» у площині об'єднання матеріального та процесуального аспектів в межах одного визначення;

ознаки самочинного будівництва в аспекті уточнення ч.1 ст. 376 ЦК України з урахуванням вимог у сфері містобудування, що не передбачають обов'язкової наявності проекту об'єкта будівництва для всіх видів нерухомого майна;

набуло подальшого розвитку:

висновок про те, що позов про звільнення майна з-під арешту є особливим видом позову про визнання права власності, оскільки: 1) права власника, чиє майно було помилково включено до акту опису, не визнаються, що має місце саме при зверненні з позовом про визнання права власності; 2) наявний спір про право, що є основною ознакою вимоги про визнання права власності; 3) відповідача за даним позовом не зобов'язують до вчинення будь-яких дій, що характерно лише для вимоги про визнання права власності; 4) визнання права власності є єдиною підставою для задоволення позову про виключення майна з-під арешту;

положення щодо вирішення справ про визнання права власності за умови відсутності спору про право в порядку окремого, а не позовного провадження;

аргументація неможливості розповсюдження строку позовної давності на вимогу про визнання права власності.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження теоретичних проблем застосування визнання права власності як способу захисту цивільних прав;

правотворчій діяльності – для підготовки законопроектів про внесення змін та доповнень до ЦК України щодо застосування визнання права власності як способу захисту цивільних прав;

правозастосовній сфері – при вирішенні цивільних справ за позовом про визнання права власності;

навчальному процесі – при викладанні курсу «Цивільне право України», підготовці підручників, навчальних посібників, практикумів, методичних рекомендацій із даної навчальної дисципліни.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення дисертації доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», науково-практичних конференціях та засіданнях круглого столу, зокрема: Круглому столі «Актуальні проблеми цивільного права» (м. Харків, 23 грудня 2010 р.); Круглому столі «Іноземна мова і сучасні тенденції юридичної науки очима молодих учених» (м. Харків, 15 квітня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства» (м. Харків, 16 березня 2012 р.); Науково-практичній конференції «Методологія дослідження проблем цивільного права та процесу» (м. Харків, 26 травня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного законодавства» (м. Харків, 15 лютого 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми приватного права» (м. Харків, 28 лютого 2014 р.).

Публікації. Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації дисертаційного дослідження викладені в 11 публікаціях, у тому числі 4 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 статті опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, а також у 6-ти тезах доповідей на науково-практичних конференціях та засіданнях круглих столів.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять 9 підрозділів, висновків і списку використаних джерел (191 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 204 сторінки, з яких основного змісту – 183 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, зазначається зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначаються мета, завдання, предмет і методи дослідження, висвітлюються наукова новизна одержаних результатів та їх практичне значення, зазначається про апробацію результатів дослідження, публікації та структуру дисертації.

Перший розділ «Теоретичний аналіз захисту права власності» складається з двох підрозділів та присвячений визначенню поняття захисту права власності, характеристиці його змісту та системи способів захисту права власності.

У **підрозділі 1.1. «Захист права власності: поняття та зміст»** визначається поняття цивільно-правового захисту права власності та розкривається його зміст.

Цивільно-правовий захист права власності є сукупністю передбачених нормами права активних дій, які застосовує власник, інша уповноважена власником особа або уповноважений державою компетентний орган щодо правопорушника з метою відновлення права власності, що було оспорене, невизнане або порушене. При цьому особа має право на захист не лише у випадку, коли її право порушується, але й коли воно не визнається, оспорується або є реальна вірогідність вчинення таких дій.

У підрозділі розмежовується поняття «охорона» та «захист» права власності. Встановлено, що охорона права власності являє собою запобіжні заходи власника, спрямовані на убезпечення свого майна від можливого посягання на нього з боку третіх осіб. У свою чергу захист права власності застосовується лише у випадку, коли нормальний перебіг цивільних правовідносин був перерваний здійсненням певного правопорушення, яке було спрямовано проти власності особи.

У **підрозділі 1.2. «Система способів захисту права власності»** аналізуються поняття «спосіб» за «засіб» захисту права власності. Попри те, що в літературі дані дефініції часто застосовуються як синоніми, засіб та спосіб захисту права власності є різними за змістом поняттями. Позов являє собою засіб захисту та вміщує у собі відповідний для кожного конкретного випадку спосіб захисту права власності (наприклад, визнання права, повернення майна з чужого незаконного володіння тощо).

Правова природа способів захисту права власності є двоїстою – одночасно як матеріальною, так і процесуальною. Це послідовно впливає з норм, якими регулюються випадки застосування тих чи інших способів захисту цивільних прав (матеріальне право), а також визначається процедура

звернення особи, права якої були порушені, невизнані або оспорені, за допомогою до компетентних органів (процесуальне право).

Встановлено, що передбачити абсолютно всі способи захисту права власності неможливо, проте їх можна класифікувати. Найбільш вдалою є класифікація, відповідно до якої способи захисту права власності поділяються на речово-правові та зобов'язально-правові, що і утворюють систему способів захисту права власності.

Другий розділ «Загальна характеристика визнання права власності» складається з трьох підрозділів та присвячений визначенню правової природи вимоги про визнання права власності, класифікації даного виду вимоги та аналізу впливу на однойменну вимогу строку позовної давності.

У **підрозділі 2.1. «Теоретико-правовий аналіз визнання права власності»** з'ясовується зміст поняття, ознаки та сутність визнання права власності як способу захисту цивільних прав.

Вимога про визнання права власності переважно носить речово-правовий характер (наприклад, вимога про визнання права власності на об'єкт самочинного будівництва, безхазяйну річ, цінні папери та ін.), проте трапляються випадки, коли визнання права власності як спосіб захисту переходить у площину зобов'язальних правовідносин (наприклад, спір про визнання права власності на об'єкт будівництва, що виник між замовником та підрядником за договором підяду).

З'ясовано, що ст. 392 ЦК України не охоплює увесь фактичний суб'єктний склад вимоги про визнання права власності, що має місце на практиці. Зокрема, виходячи із буквального розуміння змісту вказаної норми, позивачем за даним позовом може виступати виключно власник майна, проте таке формулювання важко назвати досконалим, оскільки до винесення судового рішення питання щодо особи власника залишається невирішеним. При зверненні з однойменною вимогою до суду, особа якраз і має на меті законодавчо підтвердити свій титул власника, який був оспорений або невизнаний третьою особою. На підставі зазначеного пропонується вести мову про право особи, яка має підстави вважати себе власником, подавати подібний позов, що й має місце на практиці. Позивачами у даній категорії справ можуть також виступати титульні володільці майна.

З урахуванням структурних особливостей ст. 392 ЦК України, яку умовно можна розділити на дві частини: 1) спірну (при оспоренні або невизнанні права) та 2) безспірну (при втраті документа, що засвідчує право власності особи), поставлено питання про визначення особи відповідача. За першої ситуації – при наявності спору про право, відповідачем за позовом про визнання права власності може виступати будь-яка особа, яка оспорує або не визнає право власності позивача. За другої – при втраті правовстановлюючих документів, відповідача взагалі не може бути, оскільки спір відсутній, має

місце лише правова невизначеність, яку особа прагне усунути. Незважаючи на відсутність активних дій з боку третіх осіб, які б виявлялись у формі оспорення або невизнання права, прямим приписом законодавця особу зобов'язано звертатися до суду з позовом. Не маючи альтернативи, за приведених обставин, позивач вимушений штучно створювати спір та вдаватися до залучення фіктивного відповідача. На підставі зазначеного, пропонується вирішувати проблему усунення правової невизначеності в умовах відсутності спору про право шляхом звернення до суду не в порядку позовного, а у порядку окремого провадження.

Для усунення неузгодженості у змісті ст. 392 ЦК України запропоновано викласти зазначену статтю в наступній редакції: «Особа, в якій є підстави вважати себе власником майна, може пред'явити позов про визнання за собою права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою».

Запропоновано доповнити частину другу ст. 234 Цивільного процесуального кодексу України окремим пунктом наступного змісту: «Суд розглядає в порядку окремого провадження справи про визнання права власності у разі втрати особою документа, який засвідчує її право власності». Це дозволить особі поновити втрачені нею документи, не вдаючись до позову.

У *підрозділі 2.2. «Правова природа вимоги про визнання права власності»* з'ясовано правову природу зазначеної вимоги на підставі аналізу наукових підходів до її розуміння.

Досить поширеною у науковій літературі є позиція, відповідно до якої вимога про визнання права власності являє собою складову частину віндикаційної або негативної вимог. Тим самим відкидається варіант самостійності вимоги про визнання права власності, з чим не можна погодитися, оскільки: 1) з вимогою про визнання права власності до суду звертається володіючий власник, у той час як у випадку звернення з вимогою про витребування майна із чужого незаконного володіння позивач просить повернути собі майно, що безпідставно перебуває у третьої особи; 2) метою звернення з вимогою про визнання права власності є встановлення особи-власника спірного майна, а при віндикаційній та негативній вимогах спір відносно приналежності майна конкретно визначеній особі відсутній. В обох наведених випадках має місце спір лише щодо неправомірної поведінки іншої особи (відповідача), яка без належних правових підстав заволоділа майном позивача або чинить перешкоди власнику у користуванні та/або розпорядженні її майном; 3) при зверненні з вимогою про визнання права власності, права позивача не визнаються або оспоруються, у той час як при зверненні з віндикаційною та негативною вимогами права особи порушуються; 4) судові рішення за вимогою про визнання права власності не носить зобов'язуючого

характеру, оскільки це суперечить самій суті позову, тоді як при задоволенні ввідикаційної та негаторної вимоги, суд зобов'язує відповідача до вчинення конкретних активних дій чи поведінки, наприклад, усунути перешкоди, які заважають позивачу користуватися власним майном. Зроблено висновок про неможливість включення вимоги про визнання права власності до ввідикаційної або негаторної. Дана вимога за своєю правовою природою є самостійною, оскільки має низку власних специфічних рис, які вирізняють її з-поміж інших речових способів захисту права власності.

Одноійменна вимога може мати декілька видів, на підставі чого запропоновано наступну класифікацію:

1. Залежно від правового ефекту, що породжує дана вимога:

1) правопідтверджуючі – базуються на вимозі власника майна визнати за ним уже існуюче право власності, тобто позивач бажає встановлення лише правової визначеності відносно спірного майна;

2) правотворюючі – характеризуються здатністю створювати нове право в особи, яка звернулася із позовом до суду;

2. Залежно від наявності додаткових вимог в межах одного позову:

1) самостійні – коли єдиного судового рішення лише про визнання права власності достатньо для того, аби вирішити спірну ситуацію між сторонами;

2) супутні – характеризуються наявністю у позовній заяві кількох позовних вимог, серед яких є вимога про визнання права власності.

У свою чергу, залежно від ролі вимоги про визнання права власності в позові, супутні вимоги поділяються ще на два підвиди:

а) базові – задоволення вимоги про визнання права власності стає підґрунтям для задоволення інших вимог, які містяться у цьому ж позові;

б) похідні – задоволення вимоги про визнання права власності можливе лише у випадку попереднього задоволення іншої вимоги, що міститься у цьому позові.

У підрозділі 2.3. «Позовна давність у вимогах про визнання права власності» досліджуються проблемні аспекти впливу строку позовної давності на вимогу про визнання права власності.

Обґрунтовано, що до вимоги про визнання права власності не застосовується позовна давність, оскільки: 1) вимога про визнання права власності носить регулятивний характер, а тому власник (позивач) може лише протиставляти своє право праву іншої особи (відповідача); 2) відсутня матеріально-правова вимога до відповідача, є лише вимога про визнання свого права власності на майно; 3) позови про визнання захищають не порушене, а оспорене чи не визнане право, через що визначити початковий момент перебігу строку позовної давності неможливо.

Незважаючи на те, що за загальним правилом позовна давність розповсюджується на всі вимоги, крім тих, які прямо зазначені у ч. 1 ст. 268

ЦК України, зазначено, що наведений перелік не є вичерпним. У частині 2 цієї ж статті вказується, що законом можуть бути встановлені також інші вимоги, на які не поширюється позовна давність.

Запропоновано у ч. 1 ст. 268 ЦК України передбачити, що на вимогу про визнання права власності через її специфічну правову природу позовна давність не поширюється.

Третій розділ «Окремі види визнання права власності» складається з чотирьох підрозділів та присвячений дослідженню окремих видів вимоги про визнання права власності.

У підрозділі 3.1. *«Вимога про визнання права власності на об'єкти самочинного будівництва»* проаналізовано зміст зазначеної вимоги та з'ясовано її співвідношення з вимогою про визнання права власності.

Звернено увагу на термінологічні особливості діючого законодавства, яке одночасно оперує двома поняттями – «самовільне» та «самочинне» будівництво. На підставі аналізу чинних нормативно-правових актів та доктрини цивільного права обґрунтовано доцільність застосування останнього поняття.

Запропоновано нову редакцію ст. 376 ЦК України в аспекті уточнення ознак, за якими об'єкт нерухомості слід визначати самочинно збудованим. Оскільки проєкт об'єкта будівництва не завжди є необхідним документом для зведення нерухомості, то не можна відносити його до перелічених у ч. 1 ст. 376 ЦК України обов'язкових документів, відсутність яких є ознакою самочинного будівництва.

Встановлено внутрішню неузгодженість термінів, які застосовуються в різних частинах ст. 376 ЦК України. Фактично йдеться про дві різні правові вимоги – набуття та визнання права в межах однієї правової норми. Враховуючи, що в статті йдеться про виключення з правила щодо набуття права власності, зроблено висновок про доцільність застосування терміну «набуття права власності», а не «визнання».

На підставі аналізу ст. 376 та ст. 392 ЦК України встановлено, що метою звернення до суду з вимогою про визнання права власності є підтвердження вже існуючого права, в той час як при зверненні з вимогою про визнання права власності на самочинне будівництво особа бажає набути таке право, оскільки до моменту винесення судового рішення такого права ніколи не існувало.

Встановлено різний суб'єктний склад у позовах, які подаються за ст. 376 та ст. 392 ЦК України. При спробі визнати право власності на самочинне будівництво позивачем виступає виключно титульний володілець, при визнанні права власності – власник майна або титульний володілець.

Умови, за яких позивач може звернутися до суду, також різняться. Відповідно до ст. 392 ЦК України такими умовами є оспорення, невизнання права або втрата документів, які засвідчують право власності особи. У випадку

застосування ст. 376 ЦК України, права особи можуть бути порушені, оспорені або невизнані.

Зроблено висновок про те, що зважаючи на наявність значної кількості відмінних рис, можна говорити про дещо схожі, проте окремі види позовних вимог, які характеризуються спільністю назв.

При вирішенні спорів про визнання права власності на самочинно збудований об'єкт запропоновано враховувати такі категорії, як добросовісність чи недобросовісність особи, яка зводила самочинну споруду. Так, якщо особа (власник земельної ділянки або землекористувач), яка самочинно звела нерухомий об'єкт, через свою правову необізнаність не знала про протиправний характер своїх дій (добросовісний володілець), то дану обставину при винесенні судового рішення слід вважати пом'якшуючою. Що ж стосується особи, яка самовільно зайняла земельну ділянку і звела на ній нерухомий об'єкт без дозволу на будівництво (недобросовісний володілець), то така обставина має розцінюватися судом як обтяжуюча, оскільки при вчиненні таких дій для усвідомлення їх протиправного характеру не потрібно спеціальної правової обізнаності, відповідно, особа свідомо йшла на порушення норм чинного законодавства.

При вирішенні даної категорії справ запропоновано враховувати характер вчиненого правопорушення. Очевидно, що самочинне зведення об'єкта нерухомості, незважаючи на будь-які обставини, вже саме по собі є правопорушенням, проте дана дія може здійснюватися за різних обставин. Якщо припустити, що будівництво велося добросовісним володільцем з додержанням архітектурних, будівельних, санітарних, екологічних та інших норм, передбачених чинним законодавством, то подібне правопорушення можна вважати не грубим. Проте, у випадку, наприклад, коли при зведенні споруди мали місце серйозні порушення будівельних норм та стандартів, то таке правопорушення слід визнавати грубим, оскільки таке будівництво є небезпечним як для особи, що її звела, так і для оточуючих.

Зазначено, що поняття «грубе» та «не грубе» правопорушення є оціночними, у зв'язку з чим запропоновані наступні основні критерії, за якими слід визначати характер вчиненого правопорушення, а саме: 1) наявність чи відсутність умислу особи, спрямованого на порушення норм чинного законодавства у сфері містобудування; 2) визначення ступеню безпечності зведеної будови; 3) тривалість правопорушення.

У *підрозділі 3.2. «Звільнення майна з-під арешту як вид вимоги про визнання права власності»* здійснено розмежування понять «опис» та «арешт» майна. Нерідко в літературі дані дефініції застосовуються як синоніми, з чим важко погодитися. У виконавчому провадженні накласти арешт на майно можна і без його фактичного опису, наприклад, при надходженні витягу із відповідного державного реєстру, на підставі чого і накладається арешт на

конкретне майно. При описі майна державним виконавцем складається акт. На все майно, яке перелічено у даному акті, в наступному має бути накладений арешт. Таким чином, у виконавчому провадженні опис майна завжди тягне за собою наступний його арешт, проте для накладення арешту на майно не є обов'язковим його опис.

У підрозділі досліджено правову природу позову про звільнення майна з-під арешту. У науці досить поширеною є теорія, згідно з якою даний вид позову за своєю правовою природою відноситься до віндикаційного позову, з чим не можна погодитися. При зверненні з віндикаційною вимогою майно завжди вибуває із володіння власника майна, у той час як досить часто майно, на яке було накладено арешт, і надалі перебуває у помешканні боржника, а тому витребувати його немає ніякого сенсу. Обмеження стосується лише розпорядження та користування майном. При віндикації власник витребує майно від особи, яка ним неправомірно заволоділа та надалі утримує його у себе, проте державний виконавець, діючи на підставі відповідної норми закону, виконує судові рішення, а відповідно вилучає майно на законних підставах та не у своє володіння.

Викликає заперечення позиція щодо визначення позову про звільнення майна з-під арешту як різновиду негаторного позову, оскільки державний виконавець має право вилучати арештоване майно, а тому власник позбавляється не лише права розпорядження майном, що є характерною ознакою для негаторного позову, але й позбавляється права володіння та користування спірним майном.

Не можна погодитися з точкою зору, відповідно до якої позов про звільнення майна з-під арешту за своєю правовою природою є самостійним та являє собою окремий різновид речово-правових вимог. Визнання права власності є єдиною підставою для задоволення вимоги про виключення майна з акту опису та/або звільнення з-під арешту. Відповідно, якщо задоволення позову, в якому міститься дві вимоги, залежить лише від задоволення однієї з них – про визнання права власності, то про самостійність вимоги про звільнення майна з-під арешту навіть не може йтися мови.

У підрозділі обґрунтовано правову природу позову про звільнення майна з-під арешту як окремого виду позову про визнання права власності. Встановлено, що у разі вилучення вимоги про визнання права власності з позову про звільнення майна з-під арешту, останній не буде собою нічого являти. Отже, виключно на підставі задоволення вимоги про визнання права власності задовольняється у цілому сам позов.

У підрозділі 3.3. «Визнання права власності в порядку спадкування» досліджуються суб'єктний склад, підстави та умови звернення з вимогою про визнання права власності у порядку спадкування.

На підставі аналізу норм чинного законодавства України розглянуто найбільш проблемні питання при вирішенні спорів про визнання права власності на спадкове майно. Зокрема, мають місце випадки, коли у позовній заяві позивач просить визнати право власності за померлою особою і подібні вимоги задовольняються. Тим самим порушуються вимоги п.11 ч.1 ст.346 ЦК України, яка передбачає таку підставу припинення права власності як смерть власника. Таким чином, за померлою особою право власності визнаватись не може ні в якому разі.

Досліджено проблематику визнання у порядку спадкування права власності на об'єкти незавершеного будівництва. Відповідно до чинного законодавства, право власності на новостворене нерухоме майно виникає, залежно від вимог закону, лише у трьох випадках: 1) з моменту завершення будівництва; 2) з моменту прийняття споруди до експлуатації; 3) з моменту державної реєстрації об'єкта будівництва. Таким чином, до моменту вчинення однієї із перерахованих дій, будівля, з точки зору законодавця, навіть не є нерухомим майном, а відповідно особа не може визнати право власності на таку споруду. Особа, яка здійснювала будівництво, у цьому випадку є лише власником будівельних матеріалів. Проте, право власності на об'єкт незавершеного будівництва все ж може бути зареєстроване органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, на підставі дозвільних документів на будівництво, якщо у цьому виникла необхідність. Такою необхідністю, наприклад, може слугувати потреба в укладенні договору купівлі-продажу відносно недобудованої споруди. Таким чином, незавершена будівля стає самостійним об'єктом цивільного обороту.

Ситуація ускладнюється, коли особа за життя не встигла пройти вказану процедуру узаконення, тим більш, що визнати право власності в порядку спадкування на недобудовану споруду згідно з чинним законодавством неможливо. У такому разі спадкоємець може набути наступний комплекс прав та обов'язків, а саме: 1) право власності на будівельні матеріали та обладнання, які були використані спадкодавцем у процесі будівництва; 2) право завершити об'єкт незавершеного будівництва, оскільки спадкоємець виступає правонаступником спадкодавця, тобто, відбувається заміна забудовника в порядку спадкування. На підставі зазначених прав згодом спадкоємця виникне: 1) право ввести в експлуатацію завершений об'єкт будівництва; 2) право одержати на своє ім'я свідоцтво про право власності та зареєструвати право власності на нерухомість.

У підрозділі досліджено питання про визнання права власності в порядку спадкування на об'єкт самочинного будівництва. За загальним правилом спадкоємець не набуває права власності на нерухоме майно, яке було самочинно зведено спадкодавцем. Спадкоємець може розраховувати лише на будівельні

матеріали та обладнання, які були використані в процесі такого будівництва. Проте за певних обставин законодавець все ж допускає можливість визнання права власності в порядку спадкування на самочинно збудоване нерухоме майно за спадкоємцем. Подібне рішення може бути прийнято судом виключно за умов наявності документів про право на земельну ділянку, на якій зведено споруду.

У підрозділі 3.4. «Визнання права власності за набувальною давністю» аналізуються поняття набувальної давності та особливості застосування вимоги про визнання права власності за набувальною давністю.

Акцентовано увагу на значенні таких категорій, як добросовісність, відкритість та безперервність володіння майном протягом визначеного законом строку для застосування набувальної власності та досліджено їх зміст.

Визначено правову природу позову про визнання права власності за набувальною давністю. Цей позов характеризується як правоутворюючий, оскільки особа не підтверджує вже існуюче право, а набуває його на підставі судового рішення. Якщо співвіднести ст. 392 та ст. 344 ЦК України, то можна дійти висновку, що дані позови об'єднує лише спільність назв та кінцевий результат після винесення судового рішення – особа стає повноправним власником майна. Позов про визнання права власності за ст. 392 ЦК України та позов про визнання права власності за набувальною давністю за ст. 344 ЦК України мають багато відмінних рис, а тому вести мову про співвіднесення норм як загальної та спеціальної немає підстав.

Розглянуто особливості визнання права власності на нерухоме майно за набувальною давністю. На підставі аналізу норм чинного законодавства встановлено, що існують випадки, коли навіть за повного додержання вимог ст. 344 ЦК України особа не може стати власником нерухомого майна. Зокрема, не можна застосовувати вказану норму при визнанні права власності за набувальною давністю на: недобудовану споруду; повністю збудований, але не зданий до експлуатації нерухомий об'єкт; самочинне будівництво; службове житло; кімнату в гуртожитку; нерухоме майно, що знаходиться у непридатному для проживання стані; майно, що вилучено з цивільного обороту тощо.

Даний перелік не є вичерпним, проте для усіх вищезазначених випадків є характерною одна спільна риса – підставою для відмови у задоволенні вимоги про визнання права власності за набувальною давністю виступають особливості правового режиму (наприклад, самочинно зведений об'єкт, недобудована споруда тощо) або способу набуття права власності на предмет спору (наприклад, кімната у гуртожитку, службове житло тощо). Проте мають місце випадки, коли неможливість визнання права власності за давністю володіння спричинене особливістю суб'єкта, який є власником даного майна.

Так, не можна застосовувати норми ст. 344 ЦК України щодо відумерлого майна, а також майна, що перейшло до держави за заповітом.

Зроблено висновок про те, що застосування позову про визнання права власності за набувальною давністю є дещо обмеженим, оскільки щодо певних категорій майна положення ст. 344 ЦК України застосовуватися не можуть. На сьогодні судова практика при вирішенні подібних спорів є досить суперечливою. Обґрунтовується необхідність офіційного тлумачення положень ст. 344 ЦК України, що усуне прогалини та неточності у розумінні зазначеної норми.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладено узагальнені результати дисертаційного дослідження, сформульовано найбільш важливі теоретичні положення та пропозиції щодо удосконалення чинного цивільного законодавства.

1. Цивільно-правовий захист права власності – це сукупність передбачених нормами права активних дій, які застосовує власник, інша уповноважена власником особа або уповноважений державою компетентний орган щодо правопорушника з метою відновлення права власності, що було оспорене, невизнане або порушене.

2. Поняття «засіб» та «спосіб» захисту права власності не є тотожними, а тому є помилковим використання зазначених понять як синонімів. Засіб захисту (позов, заява) завжди містить у собі відповідний спосіб захисту (наприклад, витребування майна із чужого незаконного володіння, визнання права власності тощо).

3. Правова природа вимоги про визнання права власності є двоїстою, оскільки їй властиві як речово-правовий, так і зобов'язально-правовий характер залежно від виду спірних правовідносин.

4. Суб'єктний склад позову про визнання права власності, передбачений у ст. 392 ЦК України, є неповним та частково неправильним. Позивачем за відповідним позовом слід визначати не власника майна, а особу, в якій є підстави вважати себе власником, оскільки підтвердження статусу власника і є метою звернення із вказаною вимогою. Видається, що позивачем за даним позовом може також виступати титульний володілець майна.

5. Позов про визнання права власності може бути як самостійним, так і супроводжувати інші позови, наприклад, про витребування майна із чужого незаконного володіння, про усунення перешкод у користуванні та розпорядженні майном тощо.

6. Для усунення внутрішньої неузгодженості норми, закріпленої у ст. 392 ЦК України, слід викласти зазначену статтю у наступній редакції: «Особа, в якій є підстави вважати себе власником майна, може пред'явити позов про

визнання за собою права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою».

7. При втраті правовстановлюючих документів на майно видається доцільним звертатися до суду в порядку окремого, а не позовного провадження. У зв'язку з цим запропоновано доповнити ч. 2 ст. 234 ЦПК України окремим пунктом наступного змісту: «(12) визнання права власності у разі втрати особою документа, який засвідчує її право власності».

8. До позову про визнання права власності не можна застосовувати позовну давність, оскільки, по-перше, вимога про визнання права власності носить регулятивний характер; по-друге, відсутня матеріально-правова вимога до відповідача; по-третє, неможливо визначити момент початку перебігу строку позовної давності, так як права особи ніхто не порушував.

9. Норми, закріплені статтями 376 та 392 ЦК України, не співвідносяться між собою як загальна та спеціальна. Наявність значної кількості відмінних рис дає підстави говорити про окремі види позовних вимог, які характеризуються спільністю назв. У зв'язку з цим вимогу про визнання права власності на самочинне будівництво за своєю правовою природою слід вважати окремою (самостійною) вимогою.

10. При вирішенні спорів про визнання права власності на самочинне майно запропоновано враховувати такі категорії як добросовісність та недобросовісність забудовника, а також брати до уваги характер вчиненого правопорушення, кваліфікуючи його як грубе або не грубе. При вирішенні питання про віднесення правопорушення до однієї чи іншої категорії пропонується враховувати наступні критерії: 1) наявність чи відсутність умислу особи, спрямованого на порушення норм чинного законодавства у сфері містобудування; 2) визначення ступеню безпечності зведеної споруди; 3) тривалість правопорушення.

11. У ЦК України необхідно передбачити, що проект об'єкта будівництва не завжди є обов'язковим документом для зведення нерухомості. У зв'язку з чим запропоновано внести зміни до ч.1 ст. 376 ЦК України та викласти її у наступній редакції: «Житловий будинок, будівля, споруда, інше нерухоме майно вважаються самочинним будівництвом, якщо вони збудовані або будуються на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або без відповідного документа, який дає право виконувати будівельні роботи чи належно затвердженого проекту (якщо відповідно до закону його наявність є обов'язковою), або з істотними порушеннями будівельних норм і правил».

12. У ст. 376 ЦК України йдеться як про визнання права власності, так і про його набуття. Якщо в нормі міститься виключення із правил щодо можливості набуття права власності, то більш правильно вести мову про вимогу про набуття права власності, а не про його визнання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Панченко І. М. Визнання права власності: теоретичний аналіз / І. М. Панченко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 218-222.
2. Панченко І. М. Позовна давність за вимогами про визнання права власності / І. М. Панченко // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 6 (198). – С. 53-56.
3. Панченко І. М. Деякі аспекти визнання права власності на об'єкти самочинного будівництва / І. М. Панченко // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 210-215.
4. Панченко И. Н. Иск об освобождении имущества от наложения ареста как особый вид иска о признании права собственности / И. Н. Панченко // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2013. – № 3 (81). – С. 71-78.
5. Панченко І. М. Визнання права власності в порядку спадкування: деякі проблемні питання / І. М. Панченко // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 7 (211). – С. 91-96.
6. Панченко І. М. Проблеми визнання права власності на об'єкти самочинного будівництва / І. М. Панченко // Актуальні проблеми цивільного права : матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова, м. Харків, 23 грудня 2010 р. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2011. – С. 195-198.
7. Панченко I.M. Recognizing of a property right on the objects of unauthorized building: problematic aspects / I. Panchenko // Іноземна мова і сучасні тенденції юридичної науки очима молодих учених : збірник тез доповідей та наукових повідомлень «круглого столу», м. Харків, 15 квітня 2011 р. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2011. – С. 42-43.
8. Панченко І. М. Позовна давність за позовами про визнання права власності / І. М. Панченко // Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В. П. Маслова, 16 березня 2012 р. / [редкол. : В. І. Борисова (відп. ред.) та ін.] ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2012. – С. 394-397.
9. Панченко І. М. Позови про визнання права та про присудження: методологічні проблеми у площині порівняння / І. М. Панченко // Методологія дослідження проблем цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяченій пам'яті професора О. А. Пушкіна

(26 травня 2012 р.). – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2012. – С. 434-440.

10. Панченко І. М. Деякі аспекти арешту майна як способу захисту майнових прав та інтересів / І. М. Панченко // Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 91-річчю з дня народження В. П. Маслова, Харків, 15 лютого 2013 р. – Х. : Право, 2013. – С. 353-356.

11. Панченко І. М. Проблеми визнання права власності на нерухоме майно за набувальною давністю / І. М. Панченко // Актуальні проблеми приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 92-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова, 28 лютого 2014 р. – Х., 2014. – С. 320-322.

АНОТАЦІЯ

Панченко І.М. Визнання права власності як спосіб захисту цивільних прав. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2016.

Дисертація є першим у науці цивільного права України спеціальним комплексним дослідженням визнання права власності як способу захисту цивільних прав.

У дисертації на основі аналізу актів цивільного законодавства, наукових праць та судової практики визначено поняття, сутність та систему цивільно-правових способів захисту права власності, досліджено правову природу та особливості вимоги про визнання права власності як способу захисту цивільних прав, проаналізовано структуру ст. 392 ЦК України, питання впливу строку позовної давності на дану вимогу.

Визначено правову природу, суб'єктний склад і характерні риси вимог про визнання права власності на об'єкти самочинного будівництва, про звільнення майна з-під арешту, у порядку спадкування та за набувальною давністю.

Сформульовано науково обгрунтовані пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства в частині застосування визнання права власності як способу захисту цивільних прав.

Ключові слова: цивільно-правові способи захисту, визнання права власності, самочинне будівництво, зняття арешту, спадкування, набувальна давність.

АННОТАЦИЯ

Панченко И.Н. Признание права собственности как способ защиты гражданских прав. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2016.

Диссертация является первым в науке гражданского права Украины специальным комплексным исследованием признания права собственности как способа защиты гражданских прав.

В диссертации на основе актов гражданского законодательства, научных трудов и судебной практики по вопросам гражданско-правовых способов защиты права собственности исследованы правовая природа, субъектный состав и особенности требования о признании права собственности как способа защиты гражданских прав.

Обосновано, что правовая природа требования о признании права собственности является двойственной, поскольку указанному требованию свойственны как вещно-правовой, так и обязательственно-правовой характер в зависимости от вида спорных правоотношений.

Сформулирован вывод о том, что использование такого способа защиты, как признание права собственности, достаточно распространено и имеет место не только при наличии условий, предусмотренных в ст. 392 ГК Украины.

Предложена авторская классификация требований о признании права собственности по следующим критериям: 1) в зависимости от правового эффекта, порождаемого данным требованием, – правоподтверждающие и правообразующие; 2) в зависимости от наличия дополнительных требований в рамках одного иска – самостоятельные и сопутствующие. В зависимости от роли требования о признании права собственности в иске, сопутствующие требования разделены на два подвида: базовые и производные.

Установлено, что субъектный состав, указанный в ст. 392 ГК Украины, является неполным и частично неправильным. Истцом по данной категории дел следует считать не собственника имущества, а лицо, у которого есть основания считать себя собственником.

Сделан вывод о том, что к требованию о признании права собственности в силу ее специфических особенностей не применяется исковая давность.

Исследованы четыре вида требований о признании права собственности: на объекты самовольного строительства, освобождения имущества от ареста, в порядке наследования и по приобретаемой давности. Определена правовая природа, субъектный состав и характерные черты каждого из указанных требований.

Сформулированы научно обоснованные предложения по совершенствованию действующего гражданского законодательства в части применения признания права собственности как способа защиты гражданских прав.

Ключевые слова: гражданско-правовые способы защиты, признание права собственности, самовольное строительство, снятие ареста, наследование, приобретаемая давность.

SUMMARY

Panchenko I.M. Recognition of ownership as a mode of protection of civil rights. – Manuscript.

The thesis for the degree of the candidate of legal sciences, specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family law; Private International Law. – National University “Odessa Law Academy”, Odessa, 2016.

The dissertation is the first in the science of civil law of Ukraine special complex research of recognition of ownership as a mode of protection of civil rights.

Based on the analysis of acts of civil legislation, scientific works and court practice the concept, nature and system of civil legal modes of protection of ownership are defined, the legal nature and peculiarities of the claim for recognition of ownership as a mode of protection of civil rights is researched, the structure of art. 392 of the Civil Code of Ukraine, the issues of impact of the limitation period on this claim were analyzed.

The legal nature, subjects and possible features of claims on recognition of ownership over objects of unauthorized construction, claims on release of property from arrest, claims in the order of succession and under acquisitive prescription were defined.

Scientifically based suggestions for improvement of civil legislation regarding the application of the recognition of ownership as a mode of protection of civil rights were formulated.

Key words: civil law protection modes, recognition of ownership, unauthorized construction, removal of arrest, inheritance, acquisitive prescription.

Підписано до друку 02.09.2016 р. Формат 60х90/16.
Ум.-друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 1609-4а.

Видавець і виготовлювач ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25
Тел. (048) 7777-591.

